НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

ДОЦЕНКО ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 811.161.2’367.32

МОДАЛЬНІСТЬ У ВИРАЖЕННІ ОБ’ЄКТНО-З’ЯСУВАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - кандидат філологічних наук, доцент
ЛЕУТА Олександр Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, доцент
кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
МОЙСІЄНКО Анатолій Кирилович,
Київський національний університет
імені Т.Г.Шевченка, доцент
кафедри сучасної української мови.

кандидат філологічних наук, доцент
СТЕПАНЕНКО Микола Іванович,
Полтавський державний педагогічний
університет імені В.Г.Короленка,
завідувач кафедри української мови.

Провідна установа - Вінницький державний педагогічний університет імені М.Коцюбинського, кафедра української мови, Міністерство освіти і науки України, м. Вінниця.

Захист відбудеться “ 20 ” березня 2001 року о 14^{30} годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_9__” лютого 2001 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради **Гальона Н.П.**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Протягом останніх десятиліть XX століття активізувалися системні дослідження місця та функцій мови у процесі пізнання людиною навколишнього світу і свого місця у цьому світі, зумовлені стійкою тенденцією до антропоцентризації в усіх галузях науки. Провідними стали не дослідження формальної структури синтаксичних одиниць, а аналіз особливостей взаємовідношення мови та її носіїв у процесі комунікації. У такому контексті проводяться дослідження модальності висловлення як категорії, що виражає різні види відношення змісту повідомлення до дійсності з погляду мовця і його ставлення до цього повідомлення. Незважаючи на відносно недавню активізацію інтересу до модальності у теорії лінгвістичних досліджень, вже зараз існує значна кількість концепцій її визначення та опису, кожна з яких пропонує своє тлумачення категоріального статусу та окреслює певне коло субкатегоріальних модальних значень. Дослідженню особливостей реалізації модальних значень засобами мови присвячені праці В.В.Виноградова, О.С.Мельничука, Н.Д.Арутюнової, В.Г.Гака, Г.О.Золотової, Л.С.Єрмолаєвої, В.З.Панфілова, О.І.Бєляєвої, М.А.Дмитровської, А.П.Грищенка, Н.П.Гальони та ін.

Актуальність дослідження. Різноплановість підходів до тлумачення модальності у мовознавчих дослідженнях свідчить про недостатній рівень аналізу цієї категорії і зумовлює актуальність обраної теми. Особливо важливими для сучасного українського мовознавства є питання дослідження суб’єктивно-модальної та об'єктивно-модальної площин об’єктно-з'ясувальних конструкцій у контексті аналізу підходів до визначення категоріального статусу та кола субкатегоріальних значень модальності, який проводиться з урахуванням синтактичного, семантичного та прагматичного аспектів висловлення, результатів дослідження структури модального судження, компоненти якого, хоча й не завжди виражаються засобами мови, проте є обов’язковими для розуміння характеру співвідношення змісту висловлення і фактів позамовної дійсності та особливостей експлікації суб’єктивних ставлень мовця до цього змісту з погляду ступеня його достовірності, необхідності чи бажаності, його раціонально-оцінної чи емоційно-оцінної характеристики. Такий напрямок дослідження дозволяє диференціювати суто комунікативні категорії та модальність як логіко-граматичну категорію, що формується на рівні судження й, отримуючи відповідне граматичне оформлення, актуалізується мовцем у мовленнєвому акті чи контексті з метою впливу на реципієнта і вираження ставлення до повідомлення і обставин, у яких воно реалізується.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов’язана з науковим напрямком Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Дослідження проблем гуманітарних наук”, входить до плану науково-дослідної роботи кафедри української мови і є складовою частиною комплексної теми “Лінгводидактичний опис функціонування української мови”.

Об’єктом дослідження є особливості реалізації засобами мови модальності як універсальної логіко-граматичної категорії, що виражає відношення змісту висловлення до позамовної дійсності та ставлення мовця до змісту повідомлення.

Предмет дослідження – об’єктно-з’ясувальне висловлення як носій експліцитних об'єктивно-модальних та суб’єктивно-модальних значень.

Мета роботи полягає у з'ясуванні особливостей формування, експлікації та характеру взаємодії у структурі об'єктно-з'ясувальних висловлень об'єктивно-модальних і суб'єктивно-модальних значень. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) визначити категоріальний статус модальності;
2) окреслити коло семантики мовної модальності;
3) описати засоби вираження об'єктивно-модальних та суб'єктивно-модальних значень;
4) визначити особливості структури об'єктно-з'ясувальних висловлень;
5) дослідити умови реалізації суб'єктивних та об'єктивних модальних значень в об'єктно-з'ясувальних висловленнях;
6) охарактеризувати семантико-прагматичну структуру об'єктно-з'ясувальних висловлень.

Матеріалом для дослідження стали об'єктно-з'ясувальні висловлення та суміжні з ними конструкції, вилучені шляхом суцільної вибірки з текстів щоденників українських письменників, громадських та політичних діячів. Вибір текстів щоденників як матеріалу дослідження мотивується їх жанрово-стилістичними особливостями, які полягають у обов'язковості констатації реальних, необхідних, можливих чи бажаних фактів та вираження суб'єктивного ставлення (раціонального, емоційного чи вольового) до того, про що йдеться, а отже, у таких текстах активно використовуються експліцитні висловлення. Окрім того, текстам щоденників властивий асоціативно-тематичний, комунікативно-функціональний та стилістичний зв'язок висловлень, а не зв'язок за принципом "стимул – реакція", що дозволяє досліджувати модально-прагматичну структуру висловлення, виділеного з контексту, без залучення останнього до аналізу.

Методи дослідження модифікуються залежно від конкретного аспекту дослідження. Для визначення й аналізу категоріального статусу, семантичних меж та засобів вираження мовної модальності використовуються прийоми описового методу: категоріальний та контекстний аналіз, прийоми зовнішньої інтерпретації, зокрема логіко-психологічні прийоми (варіантно-мовні, інваріантно-метамовні) та прийоми міжрівневої інтерпретації. У дослідженні логіко-семантичної та семантико-прагматичної структур об'єктно-з'ясувальних висловлень також застосовані прийоми внутрішньої інтерпретації (семантичної валентності слова) та математичного аналізу мови (логіко-семантичне моделювання).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що вперше на матеріалі української мови здійснено аналіз особливостей реалізації модальності у структурі об'єктно-з'ясувального висловлення з урахуванням семантико-синтаксичного та прагматичного аспектів, що дало змогу проаналізувати не лише специфіку співвідношення повідомлення та позамовної дійсності, а й вираження ставлення суб'єкта мовлення до змісту висловлення, комунікативну спрямованість експліцитної конструкції та структуру ситуації, у якій вона актуалізується.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що на її основі можливе продовження досліджень особливостей реалізації суб'єктивно-модальних та об'єктивно-модальних значень засобами мови, специфіки експліцитного та імпліцитного вираження суб'єктивної модальності, прагматичного та семантичного аспектів висловлень різних типів. Положення та висновки ди-

сертації мають значення для подальшого розвитку логічного напрямку аналізу лінгвістичних понять.

Практичне значення отриманих результатів. Положення та результати дослідження можуть бути використані у працях, присвячених проблемам синтаксису сучасної української мови, в підручниках і посібниках для вищої та середньої школи, у процесі розробки та читання спецкурсів і спецсемінарів з проблем прагматичного та семантичного синтаксису.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження висвітлено у доповідях на Міжнародній науково-практичній конференції "Питання державного будівництва і вдосконалення суспільних відносин" (Міжнародний інститут лінгвістики і права, 15 квітня 2000 року) та на звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (1999, 2000, 2001 рр.). Зміст роботи викладений у п'яти публікаціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (229 найменувань), списку використаних джерел та додатків. Обсяг дисертації без списку використаної літератури та додатків – 210 сторінок, загальний обсяг роботи – 239 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито стан наукової проблеми у сучасному мовознавстві, обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету й завдання дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну роботи, окреслено теоретичну і практичну цінність одержаних результатів та форми їх апробації.

У першому розділі – "Модальність як логіко-граматична категорія" – на основі аналізу мовного матеріалу, результатів дослідження мовної модальності та їх зіставлення з положеннями модальної логіки обґрунтовується статус модальності як універсальної логіко-граматичної категорії. Принцип нерозривного взаємозв'язку мисленнєвих та мовленнєвих процесів, визначений основою дослідження, дозволяє стверджувати, що модальність синтаксичних конструкцій оформлюється вже на довербальному етапі їх формування, тобто на рівні судження, не залежить від структури певної мови і не може розглядатися як суто лінгвістична категорія.

У сучасній модальній логіці до кола модальних відносять епістемічні, деонтичні, аксіологічні та алетичні значення. Логічна алетична модальність відповідає тому семантичному компоненту мовної модальності, який характеризує висловлення з погляду вираження у ньому відношення повідомлення до дійсності як реального чи ірреального (можливого, необхідного, бажаного). Модальні оператори з епістемічним, аксіологічним та деонтичним значеннями найчастіше формують суб'єктивну модальну рамку висловлення і є засобом вираження ставлення мовця до змісту повідомлення. Аналіз суб'єктно-предикатної структури логічного судження дозволяє виділити модальність de re, співвідносну з лінгвістичною об'єктивною модальністю, та модальність de dicto, співвідносну з лінгвістичною суб'єктивною модальністю.

Однією з найактуальніших у теорії дослідження модальності є проблема визначення її семантики, оскільки лише за цієї умови стає можливим аналіз засобів реалізації модальних значень на мовному рівні. Розуміння модальності як універсальної логіко-граматичної категорії, що виражає об'єктивне відношення змісту висловлення до дійсності з погляду мовця та його суб'єктивне ставлення до цього змісту, зумовлює правомірність виділення об'єктивної та суб'єктивної модальностей як субкатегоріальних значень досліджуваної категорії.

Загальне значення об'єктивної модальності конкретизується у значеннях реальності (зміст висловлення відповідав, відповідатиме чи відповідає дійсності) та ірреальності (у змісті висловлення відображено потенційно реальну – об'єктивно можливу, необхідну чи бажану – ситуацію). Об'єктивно-модальні значення реальності та ірреальності можуть бути виражені різними засобами: морфологічними (форми способів дієслів-присудків), напр.: *Був добрий хліб на моєму полі, були яблука в саду і мед на радість усім, хто їв, хто хотів їсти* (О.Довженко) (реальна модальність); *Без них нудно було б жити, без них і правда стала б куцою та побутовою, нудною і дріб'язковою* (В.Симоненко) (ірреальна модальність можливості); конструктивно-синтаксичними, напр.: *Потім брудна Золотоноша. Далі гімназія, колегія, університет і, нарешті, блукання в тумані архаїчної філології* (М.Драй-Хмара) (реальна модальність); інтонаційно-синтаксичними, напр.: *Бог єсть? Чи нема?* (Остап Вишня) (ірреальна модальність можливості); лексико-граматичними (конструкціями "модальний модифікатор + інфінітив"), напр.: *Навпаки, я хочу сим особливо підкреслити свою лояльність щодо своєї оплати* (О.Довженко) (ірреальна модальність бажальності). Кожне конкретне об'єктивно-модальне значення має свій набір засобів вираження.

Суб'єктивна модальність відображає ставлення мовця до змісту висловлення з погляду ступеня його обізнаності у тому, про що йдеться у пропозиції (епістемічна суб'єктивна модальність), відповідності змісту повідомлення індивідуальним чи суспільним стереотипам, еталонам (аксіологічна суб'єктивна модальність), ступеня необхідності чи бажаності встановлення реальних зв'язків між предикатом та відповідним актантом пропозиції (волітивна суб'єктивна модальність). Вона являє собою другу обов'язкову модальну площину будь-якого висловлення і може бути вираженою імпліцитно чи експліцитно. Отже, суб'єктивно-модальне значення не є компонентом конкретного змісту висловлення, що дозволяє лінгвістам визначати його як "зовнішню модальну рамку" (В.Б.Касевич, В.С.Храковський, В.З.Панфілов та ін.).

Типовим засобом вираження будь-якого суб'єктивно-модального значення є об'єктно-з'ясувальні конструкції (ОЗВ), у головній частині яких реалізується суб'єктивна модальність, а у підрядній – об'єктивна, напр.: *Мені здається, що в наступних часах нашу героїчну епоху будуть вважати епохою занепаду в багатьох смислах* (О.Довженко) (епістемічна модальність проблематичної достовірності); *Мені від усього серця забажалося, аби все, що сталося, обернулося в майбутньому на краще, йому на щастя* (О.Довженко) (оптативна волітивна модальність). Засобом експлікації суб'єктивно-модального значення є вставні конструкції, які можуть виражати епістемічні та аксіологічні емоційно-оцінні значення, напр.: *Меморандум цей, очевидно, ніякого впливу не зробив ні на гетьмана, ні на німців тутешніх, ні на берлінських, бо складений він дуже непереконуюче, "не убедительно", як кажуть* (Є.Чикаленко) (епістемічна суб'єктивна

модальність); *І в "Павлові" і в інших фільмах, на жаль, більше випирає не "Павлов", а "Я" (режисер)* (Остап Вишня) (аксіологічна суб'єктивна модальність). Суб'єктивно-модальне значення може реалізуватися шляхом уведення у висловлення модальних часток, напр.: *Тепер ніби вже все заспокоїлось* (М.Драй-Хмара) (епістемічне суб'єктивно-модальне значення проблематичної достовірності).

У другому розділі – "Реалізація суб'єктивно-модальних та об'єктивно-модальних значень у структурі об'єктно-з'ясувальних висловлень" – визначаються та характеризуються основні засоби вираження об'єктивної і суб'єктивної модальностей у структурі ОЗВ, їх логіко-семантичні та семантико-синтаксичні особливості.

ОЗВ на семантико-синтаксичному рівні являють собою конструкції, у яких виражаються об'єктно-з'ясувальні відношення між лексемами з актуалізованою семою "психічна дія / стан" та об'єктним компонентом зі значенням змісту мовленнєво-мисленнєвої, соціальної дії чи сприймання.

ОЗВ є спеціалізованим засобом експлікації суб'єктивно-модального та об'єктивно-модального значень. Об'єктивна та суб'єктивна модальності утворюють на рівні ОЗВ єдиний модальний план. Модальне значення пропозитивного компонента визначається семантикою опорного слова, реалізованого у головному компоненті синтаксичної конструкції, однак невідповідність формальної будови ОЗВ їх функціональній організації зумовлює необхідність визнання об'єктно-деліберативної частини носієм основного змісту висловлення.

Носієм суб'єктивно-модального значення ОЗВ є експліцитний модус. Структурними компонентами модусу є суб'єкт, з погляду якого оцінюється зміст деліберативної частини висловлення як достовірний / недостовірний, пізнаний / непізнаний, бажаний, необхідний тощо, та предикат з'ясувальної семантики, який зумовлює характер суб'єктивної модальності ОЗВ. Носіями епістемічної суб'єктивної модальності є предикати відчуття, напр.: *Тоді я відчую, що кров ніколи не ллється марно, людська гаряча кров з слізьми і потом* (О.Довженко); сприймання, напр.: *Учора бачив, як N перекладав у своєму нічному столику украдену у мене книжку Коцюбинського, 2-й том* (О.Довженко); мислення, напр.: *Часом думаю, ой як же ж багато дали ми Гітлеру для агітації проти себе* (О.Довженко); знання, напр.: *Але я знаю, що коли прийдуть наші, мене теж знищать* (О.Довженко); пам'яті, напр.: *Я пригадав, що по всій Україні майже ніде в селах і містах не увічнені герої революції, так ніби їх і не було* (О.Довженко). Значення аксіологічної суб'єктивної модальності реалізується шляхом уведення в структуру модусу експліцитного висловлення предиката зі значенням емоційного стану, напр.: *А вчора мусив бути у школі на вечері – теж було гарно, тільки я на себе сердитий, що вдавав із себе якогось сановніка й пишався* (М.Грушевський); емоційного переживання, напр.: *Терна тільки переробив те, що було раніше, боюся, щоб не вийшов він нудний* (М.Грушевський); емоційного ставлення, напр.: *Але те шкода, що Петруся не допустили до екзамену* (М.Грушевський); раціональної оцінки, напр.: *Не добре теж, що наша Парасковья заслабла...* (М.Грушевський); *Цікаво, що перейменування йде по імені героїв, часом скандально-невдалих* (О.Довженко). Носіями вольтивного суб'єктивно-модального значення є предикати модусу зі значенням бажання, напр.: *Душа турбувалася і я не жив, тягнув часи, бажаючи, щоб самий час зробив те, чого я сам не міг зробити ...* (М.Грушевський); волевиявлення, напр.: *А я прошу вас: повірте!* (Остап

Вишня). Функцію предиката модусу в ОЗВ часто виконують дієслова мовлення, причому основною умовою вираження суб'єктивно-модального значення є актуалізація потенційних ментальних сем, властивих модусним предикатам ОЗВ, напр.: *Умираючи, кажу вам усім* [запевняю всіх у достовірності повідомлення]*: ніколи не сміявся без любові до вас усіх, до сонця, до вітру, до зеленого листу !* (Остап Вишня).

Основою визначення ОЗВ як специфічного типу синтаксичних конструкцій є валентнісні особливості предиката модусу, зокрема обов'язковість заповнення об'єктної позиції, функцію якої виконує підрядна з'ясувальна частина речення, семантично співвідносна з пропозицією. Однак предикат модусу є двовалентним, і його другим обов'язковим актантом є суб'єкт, який завжди експлікується у структурі логічного судження, а у висловленні може бути виражений експліцитно чи імпліцитно. Елімінація суб'єкта модусу відбувається найчастіше за умови вираження предиката дієсловом у формі першої особи однини дійсного способу, напр.: *Догадуюсь ,чому поет N пише погані вірші* (О.Довженко). Часто суб'єкт модусу не виражається експліцитно у висловленнях з пропозицією в значенні 'загальна думка', напр.: *Цілком ясно, що й знімати фільм треба на Вкраїні в основному з українськими акторами* (О.Довженко).

Носієм основної семантики ОЗВ є пропозиція, оскільки саме у ній відображаються реальні чи потенційно реальні факти позамовної дійсності. Диктум, структуру якого становлять суб'єкт і предикат, являє собою ядро пропозиції. Предикат диктуму є головним компонентом семантичної структури висловлення, позначаючи дію, стан, якість суб'єкта, процес, і може виражати значення віднесеності його змісту до дійсності, а отже, він може бути носієм модального значення пропозитивної частини ОЗВ, напр.: *Виявилось, що він упав на терен ворога живий, напівзгорілий, поламаний* (О.Довженко) (носієм реальної модальності є предикат диктуму, виражений формою дійсного способу дієслова); *Розсудив, що й з мамою треба комусь їхать* ... (О.Довженко) (носієм ірреальної модальності необхідності є предикат диктуму, виражений конструкцією з модальним модифікатором *треба*). Однак на відміну від предиката модусу, який є беззаперечним носієм суб'єктивної модальності в ОЗВ, значення предиката диктуму часто значно вужче, ніж модальність усієї деліберативної частини висловлення, яка утворюється в результаті взаємодії різних конституентів, серед яких особливу роль відіграють сполучні засоби.

Сполучникові ОЗВ. Вагомість морфологічної форми дієслова у формуванні модальності пропозитивного компонента ОЗВ тим вища, чим менш маркованим у цьому плані є значення сполучника. Дослідження особливостей реалізації об'єктивно-модальних значень у пропозитивних частинах ОЗВ передбачає врахування семантики опорних слів, особливостей вираження предиката диктуму та рівня модальної маркованості сполучників.

Частини об'єктно-з'ясувальних конструкцій з реальною об'єктивною модальністю деліберативного компонента поєднуються сполучниками ***що, як, ніби***.

Найпродуктивнішою у вираженні реальної модальності деліберативного компонента ОЗВ є модель речення з модально нейтральним сполучником ***що***. Формальними показниками реальної модальності у таких висловленнях є не сполучники, а дієслова-присудки у формі індикатива, напр.: *Я ж розумію,* ***що*** *ми пишемо не те і не так , як колись*...(Остап Вишня). У висловленнях такого типу можуть експлікуватися епістемічні суб'єктивно-модальні значення достовірності, категоричної достовірності та проблематичної достовірності, напр.: *Знаю,* ***що*** *не повернуться назад літа і* ***що*** *нічим їх уже не догнати* (О.Довженко); *Я певний,* ***що*** *він досі десь*

“не пущає” (О.Довженко); *Мені здається, **що** читач не читає мене, ненавидить і не довіряє мені в великі часи Вітчизняної війни* (О.Довженко); емоційно-оцінні та раціональні аксіологічні значення, напр.: *Радію, **що** не прийшлося вчора піти на Роберта, як закликав Оглоблін – не стало білетів* (М.Грушевський); *Дивно, **що** не пам’ятаю кімнатної обстановки* (М.Драй-Хмара).

Деліберативний компонент об’єктно-з'ясувальних конструкцій з модально нейтральним сполучником ***що*** може мати ірреальне об’єктивно-модальне значення. Модальними маркерами у таких ОЗВ виступають форми умовного способу дієслів-присудків, модальні модифікатори, напр.: *По обіді вияснилося, що я таки маю їхати сповідатись до о[тця] Павла Завад[інського]*...(М.Грушевський).

Засобом зв’язку головного компонента ОЗВ та деліберативного зі значенням реальної модальності може бути сполучник ***як.*** Типовим для висловлень зі сполучником ***як*** є те, що у них не можуть виражатися епістемічні суб’єктивно-модальні значення проблематичної та категоричної достовірності, вольтивні й аксіологічні суб’єктивно-модальні значення. Це пояснюється тим, що інформація деліберативного компонента ОЗВ оцінюється модальним суб’єктом як абсолютно достовірна, оскільки вона отримана в результаті безпосередніх спостережень або з авторитетного джерела, напр.: *Я бачив, як лежали вночі поранені на дорозі* (О.Довженко); *Мати розповіла мені, як позаминулої зими, вигнані німцями, зимували вони з батьком десь на Бессарабському ринку, в темній холодній кімнатці в якійсь підозрілій квартирі базарників-пияків* (О.Довженко).

Специфіка сполучника ***ніби*** (та його синонімів *наче, мов, немов* тощо) полягає у тому, що він вживається в ОЗВ з реальною модальністю деліберативного компонента, виступаючи в цьому значенні синонімом сполучника *що*, і є носієм значення проблематичної достовірності змісту повідомлення, тобто є маркером не об’єктивної, а суб’єктивної модальності. Про визначення модального статусу таких ОЗВ як реального свідчить можливість сполучників *ніби* (*наче, мов, немов*) та *що* вживатися у структурі одного висловлення, напр.: *Одібрав учора од Марка лист, що наче В[о]в[к]и так і не одержали мого листу, а в Зорі названо Гром[адський] рух за спеціальним* (М. Грушевський). У таких конструкціях модально нейтральний сполучник *що* є засобом зв’язку частин речення, а сполучник *ніби* виконує, крім синтаксичного, прагматичне навантаження, виражаючи значення “розмежування поглядів автора повідомлення (джерела інформації) та мовця (модального суб’єкта)”. За таких умов сполучник *що* займає у структурі висловлення надлишкову позицію, оскільки об’єктивно-модальним маркером є форма способу дієслова-присудка, а функцію засобу зв’язку частин ОЗВ виконує суб’єктивно-модальний сполучник *ніби*. Отже, деліберативний компонент ОЗВ зі сполучниками *ніби, наче, мов, немов* та подібними має значення реальної об’єктивної модальності. Домінуючим компонентом семантики слів, що виконують функцію предиката модусу в таких висловленнях, є сема ‘недостовірність інформації’.

Основним засобом зв’язку компонентів ОЗВ, у змісті деліберативного компонента яких йдеться про нереальні факти, є сполучник ***щоб***, який утворився поєднанням непохідного сполучника *що* з часткою *би* (*б*), яка є маркером ірреальності, оскільки може утворювати разом з дієсловами на *-в* аналітичні форми дієслів умовного способу як основні засоби реалізації ірреально-модальних значень можливості та бажальності, напр.: *Вранці в суботу бачився з*

Луч[ицьким], поводилися приязно, треба йти ще у п'ятниця, боюсь, щоб не схотів показувати мирських перспектив (М.Грушевський). Модуси ОЗВ, частини яких поєднуються сполучником ***щоб***, можуть бути носіями епістемічної модальності проблематичної достовірності, напр.: *Не думаю, щоб Кримський, таку чудову пам'ять мавши, забув про цю присвяту* (М.Драй-Хмара); волітивної суб'єктивної модальності, напр.: *Я хочу, щоб усе було* (О.Довженко); аксіологічної суб'єктивної модальності, напр.: *Ох, страшно, щоб Україну знов не повернули в руїну* (Є.Чикаленко); *А найголовніше, щоб наша трибуна перестала бути нарешті завороженим гоголівським місцем, на якому трава не росте, а росте щось часом таке, що й чорт не розбере* (О.Довженко).

В українській мові паралельно зі сполучником ***щоб*** вживається сполучник ***аби*** , напр.: *Коли б я вірив у бога, я попросив, помолився б йому, аби послав він мені ясного розуму на десять літ, аби зробив щось добре для свого народу, і більше нічого б не просив* (О.Довженко).

Релятивні ОЗВ. ОЗВ з релятивним підпорядкуванням мають ряд структурно-семантичних ознак, які відрізняють їх від сполучникових ОЗВ і визначають характер взаємовпливу суб'єктивно-модальних та об'єктивно-модальних значень:

1) релятиви виконують функцію членів речення;

2) у структуру релятивних ОЗВ можуть вводитися кореляти;

3) релятиви можуть бути єдиними представниками підрядного компонента речення, напр.: *І не знаю, що, куди і як* (О.Довженко).

Семантика предикатів модусу, конкретний зміст деліберативного компонента і характер питально-відносної специфіки релятивів ОЗВ дозволяє виділити два типи висловлень:

1) питально-з'ясувальні (непрямо-питальні) з опорними словами сумніву, незнання, отримання інформації, мислення, зацікавлення та релятивами з питальним значенням;

2) оклично-з'ясувальні (непрямо-окличні) з опорними словами знання, сприймання, міркування, подиву, захоплення та елятивними сполучними словами.

У непрямо-питальних висловленнях з релятивним підпорядкуванням та домінуючою розповідною семантикою деліберативного компонента предикат модусу може бути носієм епістемічних суб'єктивно-модальних значень простої та категоричної достовірності, напр.: *І мені стало цілком і остаточно зрозуміло, в чім об'єктивно полягають недоречності "України в огні" і через що її дійсно треба було заборонити в такому вигляді, в якому вона була* (О.Довженко); *Вони згадували, хто як косив, жав, хто скільки за життя наробив людям хліба, сіна тощо* (О.Довженко); аксіологічних раціонально-оцінних значень, напр.: *Хіба не однаково, де воно стоїть* (О.Довженко). У таких висловленнях у значенні релятивів нівелюється питальна сема: модальний суб'єкт володіє інформацію про осіб, предмети, якості та ознаки предметів, їх кількість, але з певних причин не називає їх. Носієм об'єктивно-модального значення у релятивних висловленнях з домінуючою розповідною семантикою деліберативного компонента ОЗВ є предикат диктуму.

Предикат модусу в ОЗВ з домінуючою питальною семантикою деліберативного компонента виражається словами зі значенням необізнаності, питальності (*не знати, не розуміти, невідомо, запитувати, розпитувати, цікавитися* тощо), напр.: *Я не уявляю собі, як це ховатимуть Ігоря в таку погоду* (М.Драй-Хмара); дієсловами мовлення, мислення, сприймання (*сказати, розповідати, думати, гадати, бачити* тощо), напр.: *Три ночі обмірковували брати*

Півні, куди податися – у дезертири, чи тікати до армії (О.Довженко). Суб'єктивно-модальне значення таких ОЗВ відзначається стратифікацією епістемічного та волітивного значення, однак домінує проблематичне значення епістемічної суб'єктивної модальності.

Особливістю непрямо-окличних ОЗВ є те, що підрядна частина не має інтонації, властивої простому окличному реченню, та яскравого емоційного вираження, але значення інтенсивності ознаки чи дії зберігається, воно накладається на більш загальне з'ясувальне значення. Засобами зв'язку частин непрямо-окличних ОЗВ є релятиви *який, як, скільки, наскільки, що* (у значенні "скільки"), напр.: *Побувавши на з'їзді охотників, відчуваю (ще раз!), який же наш народ хороший!* (Остап Вишня).

Частка-сполучник чи. Особливе місце серед засобів зв'язку компонентів ОЗВ посідає частка-сполучник *чи* (*чи не, чи....чи*). Сферою її вживання є висловлення з непрямо-питальним значенням, які виникають у ході розмірковувань, внутрішніх роздумів, у питаннях, які часто є зверненими до себе і не передбачають співбесідника, напр.: *Цікаво, чи з'явиться завтра в газеті передсмертний лист Щербаківського?* (М.Драй-Хмара).

Безсполучникові ОЗВ. У безсполучникових ОЗВ, як і у релятивних та сполучникових, реалізуються дві модальні площини: суб'єктивно-модальна з модусом, що містить предикат відповідної семантики, та об'єктивно-модальна, засоби вираження якої, хоча і є аналогічними засобам вираження об'єктивно-модальних значень у релятивних та сполучникових ОЗВ, мають свою специфіку.

Питомими ознаками безсполучникових ОЗВ є можливість постпозиції модусного компонента, напр.: *А от коли молодий приходив до цих спекулянтів і вони його своїм "авторитетним" окликом приголомшували, - оце страшно!* (Остап Вишня); та особливий інтонаційний малюнок, описаний С.Є.Крючковим, Л.Ю.Максимовим, Н.М.Сергєєвою.

Беручи до уваги зміст деліберативного компонента, безсполучникові ОЗВ можна розподілити на три групи:

1) конструкції зі спонукальною деліберативною частиною, у яких експлікуються оптативні та волюнтативні волітивні суб'єктивно-модальні значення, а предикати диктуму є носіями об'єктивних ірреально-модальних значень бажальності та необхідності, напр.: *Приказували: рости такий-то і такий-то* (О.Довженко); *А тепер моя порада тобі: зникай, нібито нема й не було тебе...* (О.Довженко);

2) конструкції з питальною деліберативною частиною, для яких типовим є вживання питальних займенників у несполучниковій функції. У таких ОЗВ експлікується епістемічна суб'єктивна модальність, а предикати диктуму є носіями реальної об'єктивної модальності або ірреальних об'єктивно-модальних значень бажальності та можливості, напр.: *Я думаю: господи, звідки ся артистичність?* (О.Довженко) (предикат модусу є носієм епістемічної модальності, предикат диктуму - об'єктивно-модального значення реальності); *Учора приходив Шульг[ин] за переписаним і я оддав; а вже був почав думати: а що як не одержав листа та не прийде?* (М.Грушевський) (предикат модусу є носієм епістемічної модальності, предикат диктуму – об'єктивно-модального ірреального значення можливості);

3) конструкції з розповідною деліберативною частиною, у яких можуть експлікуватися епістемічні та аксіологічні суб'єктивно-модальні значення, а предикат диктуму є носієм реальної об'єктивної модальності або ірреальних значень можливості та бажаності, напр.: *Коли*

президент Академії наук О.М.Несмєянов читав свою імпровізовану доповідь про "точки росту", які лежать завжди "десь між", по краях наук, я подумав: і в поезії ми знаєм дуже яскравий приклад – Маяковський (О.Довженко) (модус виражає епістемічну суб'єктивну модальність, диктум – об'єктивно-модальне значення реальності); *Провідна думка цієї поемки має бути така: в часи лихоліття не треба ховатися, а голосно кричати про правду, не боячися й смерті* (М.Драй-Хмара) (модус є носієм епістемічної суб'єктивної модальності, диктум – об'єктивно-модального ірреального значення необхідності).

Як окремий тип можна виділити безсполучникові ОЗВ з окличною семантикою делібе-ративного компонента, для яких типовим є вживання емоційно-експресивних та експресив-но-підсилювальних часток, позбавлених сполучникових властивостей, напр.: *Я подумав: боже, яка я жахлива людина* (О.Довженко).

У третьому розділі – "Семантико-прагматична структура експліцитних висловлень" – досліджується семантико-прагматична структура об'єктно-з'ясувальних висловлень, особливі-стю якої є двобічна спрямованість: з одного боку, в таких ОЗВ реалізуються суб'єктивні оцінки, ставлення модального суб'єкта до змісту повідомлення про факти дійсності, з іншого – не може не враховуватися віднесеність висловлення до певного адресата, тобто його іллокутивна сила. Аналіз мовного матеріалу дозволяє стверджувати, що епістемічні та раціонально-оцінні аксіо-логічні суб'єктивно-модальні значення не вимагають обов'язкової присутності у структурі ви-словлення вказівки на адресата, який повинен відреагувати на певний стимул, внесений у ви-словлення модальним суб'єктом. Часто такі суб'єктивно-модальні значення експлікуються у конструкціях, що оформлюють внутрішні роздуми і оцінки модального суб'єкта щодо навко-лишньої дійсності та свого місця у ній. Специфіка волітивних, особливо волюнтативних, суб'єктивно-модальних значень зумовлює необхідність побудови відповідних контекстів за схемою "стимул – реакція", тобто такі висловлення передбачають обов'язковість участі у мов-леннєвому акті адресата, який повинен виконати дії, описані у делібера тивному компоненті висловлення, привести у відповідність із реальністю відношення між суб'єктом та предикатом пропозиції. Тому типовою є реалізація волітивних суб'єктивно-модальних значень у імпліци-тних висловленнях, у яких основні семантичні акценти та іллокутивна сила спрямовані на ви-раження ірреально-модальних значень необхідності та оптативності.

Експлікація епістемічної суб'єктивної модальності.

Епістемічна суб'єктивна модальність являє собою другу модальну площину експліцит-ного висловлення, що, нашаровуючись на об'єктивно-модальне значення пропозиції, модифі-куючи та увиразнюючи його, найчастіше реалізується у головній частині ОЗВ і втрачає власну об'єктивну модальність, стаючи носієм оцінки модальним суб'єктом ступеня достовірності, пізнаності / непізнаності змісту пропозиції в цілому чи певного її компонента. Враховуючи особливості співвідношення суб'єктивної (у дослідженні модальності синтаксичних конструк-цій – прагматичної) та об'єктивної (екстралінгвістичної, логіко-філософської) достатності ін-формації, що є об'єктом оцінки, серед епістемічних суб'єктивно-модальних значень можна ви-ділити такі:

1) категорична достовірність, що характеризується високим ступенем упевненості модального суб'єкта в реальності пропозиції, причому мовленнєва ситуація чи контекст вимагають підкреслення, доведення чи обґрунтування цієї впевненості. Пресуппозиція, яка

мотивує реалізацію модусу категоричної впевненості у ОЗВ, базується на безпосередніх спостереженнях, відчуттях мовця. Об'єктом оцінки може бути як верифікована, так і неверифікована пропозиція. Епістемічне модальне значення категоричної достовірності експлікується шляхом уведення предикатів модусу, виражених лексемами з домінуючою семою 'впевненість', у структуру висловлень, що відповідають інваріантним моделям: **$E_{кат}$ = 'Я впевнений, що ...'**, напр.: *Після московської сповіді я був у тому переконанню, що не зв'язаний щодо грошей нічим* (М.Грушевський); **$E_{кат}$ 1 = 'Я кажу, що [я впевнений], що ...'**, напр.: *З Д[о]бр[овольським] ввечері балакали попереду за всякі пустощі, потім переїхали на загальні думки, Д[о]бр[овольський] казав за мій практицизм, я доводив, що практицизм мині не перешкоджає у ідеалізмі...* (М.Грушевський);

2) достовірність, що характеризується нижчим ступенем суб'єктивної переконаності модального суб'єкта в істинності пропозиції та вищим ступенем її об'єктивної достатності. Пресуппозиція може базуватися на безпосередніх спостереженнях, враженнях, досвіді модального суб'єкта чи інформації авторитетного джерела. Якщо об'єктом епістемічної оцінки у висловленні є верифікована пропозиція, то у семантиці предиката модусу домінує компонент 'знання', при неверифікованій пропозиції домінує сема 'віра'. Висловлення з експлікованою епістемічною модальністю достовірності відповідають одній з інваріантних моделей : **$E_{дост}$ = 'Я знаю [отже, інформація достовірна], що ...'**, напр.: *Хіба я не знаю, що коли тут осядуть після війни німецькі завойовники, вони мене викинуть як ганчірку* (О.Довженко); **$E_{дост}$1 = 'Я відчуваю, [отже, я знаю, що є достовірною інформація], що ...'**, напр.: *З усього – з тону, з манери триматися, зі змісту промови і ще з чогось, не знаю, я відчув, що се є репрезентант демократичного світу, не мужиковствующого і не бюрократично-небожительствующого, а звичайного людського світу* (О.Доженко); **$E_{дост}$2 = 'Я сприймаю органами чуття, [отже, я знаю, що є достовірною інформація], що ...'**, напр.: *Ходжу в майстерню театральну, бачу, як актори мучаться, вибиваються на шлях, бачу, як Петрицький (на жаль, Лесь уже в могилі) їде вчитися до Москви, бачу, як Вериківський чогось шукає, - і ще одно бачу* (= розумію)*, що я мало мучусь, мало страждаю* (П.Тичина); **$E_{дост}$3 = 'Я дізнався, [що є достовірною інформація,] що...'**, напр.: *Потім я розпитував ще багатьох людей і довідався, що не німці знищили центр нашої знівеченої столиці, а ми самі* (О.Довженко); **$E_{дост}$4 = 'Я пам'ятаю, [отже, інформація достовірна], що ...'**, напр.: *Я пригадав, що Б-ко ще восени, коли заходив до мене з жінкою, питався про Рильського* (М.Драй-Хмара); **$E_{дост}$5 = 'Я розумію / зрозумів, що ...'**, напр.: *Я пригадав се* [знищення музею] *в повісті "Україна в огні", і мені дорікали, і били мене нещадно, і називали ворогом народу за те, що я образив пам'ять великого Богдана і я зрозумів, що таке діалектика* (О.Довженко); **$E_{дост}$6 = 'Я кажу, [що я знаю, що є достовірною інформація], що ...'** , напр.: *Умираючи, кажу вам усім: ніколи не сміявся без любові до вас усіх, до сонця, до вітру, до зеленого листу !* (Остап Вишня); **$E_{дост}$7 = '[Я знаю, що є достовірною] інформація певного джерела, що ...'**, напр.: *Чаплін заявив, що слов'янство поки що дало світові в кінематографії одного митця-мислителя і поета* (О.Довженко); **$E_{дост}$9 = '[Я знаю, що] X не знає, що ...'**, напр.: *Батько не знав, що з ним* [конем] *сталося, думав, що він сказився. Аж воно ось що. Віщував смерть.* (О.Довженко); **$E_{дост}$10 = 'X запитує у мене, [я знаю], що ...'**, напр.: *Сегодня держав екз[амен] і усе таке – Кул[аковський] присів до мене, спитався, що я роблю*

– я одказав, що читав док[ументи] (М.Грушевський); **$E_{дост}$11 = ‘Я вірю, що...’**, напр.: *На Тя вповаю Владико, що Ти поможе[ш] в сій борні, вірю, що вона тобі завгодна* (М.Грушевський);

3) невпевненість у істинності змісту пропозиції виражається в ОЗВ з експлікованим епістемічно-модальним значенням проблематичної достовірності. Залежно від типу пресуппозиції, зокрема від того, чи модальний суб’єкт припускає ймовірність відомої йому інформації, чи будує власні припущення, не володіючи необхідною вихідною інформацією, варто розрізняти невпевненість та гіпотетичність як семантичні субкатегорії епістемічної модальності проблематичної достовірності. ОЗВ з експлікованим епістемічно-модальним значенням гіпотетичності реалізуються у конструкціях **$E_{пробл}$ = ‘Я думаю, що ...’**, напр.: *Адже се тема руська, про руський народ, проте, я думаю, що мені не заборонять писати про його добре, люблячи палко і свій народ* (О.Довженко); **$E_{пробл}$ 1 = ‘Мені здається, що...’**, напр.: *Мені здається, що в наступних часах нашу героїчну епоху будуть вважати епохою занепаду в багатьох смислах* (О.Довженко); **$E_{пробл}$ 4 = ‘Я сподіваюсь, що ...’**, напр.: *Я сподівався, що К[и]вл[и]ц[ький] буде закликати мене до участи й уже навіть надумав як я не згожуся й усе таке, але сего не було й се мене трохи вразило* (М.Грушевський). Епістемічне проблематично-модальне значення невпевненості експлікується в ОЗВ, що відповідають інваріантним моделям: **$E_{пробл}$ = ‘Я думаю, що ...’**, напр.: *Сегодня вранці міркував, чи не піти в собор, бо думав, що там буде акафіст [-] утоля моі печалі, але то завтра* (М.Грушевський); **$E_{пробл}$1 = ‘Мені здається, що...’**, напр.: *Теж мині здаєцця, що поводився гордовито: “постараюсь ще так зробити, щоб ще раз до вас зайти”* (М.Грушевський); **$E_{пробл}$2 = ‘Я сумніваюся, що ...’**, напр.: *Оце сижу й вагаюся – чи йти у Соф[ійський собор], чи ні* (М.Грушевський); **$E_{пробл}$ 3 = ‘Я невпевнений у достовірності інформації певного джерела, що ...’**, напр.: *Учора ж Зайченко, Тинин чоловік, одночасно якийсь родич Липківського, розповів мені про те, як Липківський ще до революції доніс на свого зятя за те, що той на Великдень читав Євангелію по-українському. Треба це перевірити, бо тепер дуже люблять брехати на своїх “ближніх”* (М.Драй-Хмара).

Експлікація аксіологічної суб’єктивної модальності.

Аксіологічна суб’єктивна модальність являє собою другу модальну площину експліцитного висловлення, яке містить оцінки модальним суб’єктом ступеня відповідності змісту пропозиції індивідуальним вимогам, смакам, інтересам чи соціально визнаним стандартам, еталонам. ОЗВ з експлікованою аксіологічною модальністю можуть відповідати інваріантним моделям $А_{рац}$ та $А_{емоц}$, які мають аналогічні логіко-семантичні структури, але різняться семантикою предикатів модусу (оцінних предикатів), особливостями змісту пропозиції (об’єкта оцінки) та особливостями характеру суб’єкта оцінки і його ставлення до змісту повідомлення.

ОЗВ, що в цілому відповідають інваріантній моделі $А_{рац}$, формуються у ситуаціях, коли суб’єкт оцінки виражає позитивне, негативне чи нейтральне ставлення до змісту повідомлення, причому таке ставлення зумовлене насамперед особистісними характеристиками суб’єкта оцінки: інтелектуальним рівнем, системою цінностей, особливостями характеру тощо. За аксіологічним характером такі оцінки поділяються на 1) позитивні (**$А_{рац}$ 1= ‘Добре, що ...’**), напр.: *Добре те, що я не жалкую за медалею й нової не бажаю, навіть і не думаю про неї...*

(М.Грушевський); 2) негативні (**$А_{рац}$ 2 = ‘Погано, що...’**), напр.: *Погано, що знову повстали думки за оставленіє [в університеті] тощо* (М.Грушевський); 3) нейтральні (**$А_{рац}$ 3 = ‘Байдуже, що...’**), напр.: *Якщо сьогодні я не можу найти в Києві могилу замученого мого батька, - однаково мені* (О.Довженко).

У сучасній лінгвістиці серед аксіологічно-модальних розглядаються деонтичні значення, в основі творення яких лежать нормативні та етичні стандарти – складові системи поглядів, уявлень, норм, які регулюють діяльність людини й орієнтовані на соціальні стереотипи, суспільні традиції та ідеали. Такі ОЗВ відповідають інваріантній моделі **$А_{деонт}$ = ‘Відповідає / не відповідає нормам, що ...’**, напр.: *Мене дивує, що Германія, здавалось така далекозора, не бачить, що підтримуючи росіян на Україні, передаючи їм в руки владу, сама своїми руками відбудовує Росію, ворожу собі державу, яка колись наробить їй багато лиха, а може й справді розвалить її* (Є.Чикаленко).

Основою формування ОЗВ **$А_{емоц}$ = ‘У мене викликає почуття / ставлення ... те, що...,’** є ситуації, що передбачають вираження емоційного ставлення мовця до повідомлення: задоволення, схвалення, засудження, здивування, побоювання, а також щирість, відвертість, напр.: *І я щасливий, що доля моя дала мені змогу любити літературу !* (Остап Вишня).

Експлікація волітивної суб’єктивної модальності.

Волітивна суб’єктивна модальність являє собою другу модальну площину експліцитного висловлення, що нашаровується на об’єктивно-модальне значення пропозиції і стає носієм оцінки модальним суб’єктом ступеня необхідності чи бажаності переходу ірреального зв’язку суб’єкта і предиката пропозиції у реальний.

У ОЗВ з експлікованою оптативною модальністю суб’єктом бажання є безпосередній модальний суб’єкт, який зіставляє реальний стан речей та ірреальний, бажаний, виражений у змісті повідомлення. Питомою рисою оптативних ситуацій усіх семантичних типів є відсутність у їх структурі адресата, від якого залежить перехід ірреальної ситуації в реальну. Оптативні значення реалізуються в ОЗВ, які відповідають інваріантним моделям **$В_{опт}$1 = ‘Я хочу, щоб ...’**, напр.: *А преклоняючись, хочу, щоб їх – усіх !!! – знав народ руський* (Остап Вишня); **$В_{опт}$2 = ‘Дай Боже, щоб ...’**, напр.: *Дай Боже, щоб справдилися добрі надії, щоб бути добрим робітником Богу і народові* (М.Грушевський).

Основу ситуації, що визначає експлікацію у висловленні волюнтативної суб’єктивної модальності, складає вербальний вплив модального суб'єкта на адресата з метою навіяти усвідомлення необхідності реалізувати чи запобігти реалізації відповідної дії. Експлікація волюнтативних модальних відношень можлива у висловленнях двох інваріантних типів: 1) **$В_{волюнт}$1 = ‘Необхідно, щоб ...’**, напр.: *Необхідно, щоб ви виконали вправу*; 2) **$В_{волюнт}$2 = ‘Я кажу, [що необхідно], щоб...’**, напр.: *Я кілька разів сказав, що прошу, щоб не було тут особистої ласки, щоб не було шкоди часописі...* (М.Грушевський).

Висновки

У **висновках** сформульовано основні результати дослідження. На основі аналізу

лінгвістичних і логіко-філософських робіт відзначено, що у сучасній науці лише починають оформлюватися та систематизуватися основні положення теорії модальності як особливої універсальної логіко-граматичної категорії, властивої логічному судженню як абстрактній моделі людської думки та мовному висловленню, актуалізованому в мовленнєвій ситуації чи контексті.

Аналіз експліцитних висловлень з урахуванням результатів дослідження модальної логіки та семантико-синтаксичного і прагматичного аспектів висловлення дозволяє визначити коло субкатегоріальних модальних значень. У межах об'єктивно-модальних розрізняються значення реальності, можливості, бажальності та необхідності, кожне з яких має свій набір засобів вираження. Суб'єктивно-модальними є епістемічні значення категоричної достовірності, достовірності та проблематичної достовірності, раціонально-оцінне та емоційно-оцінне аксіологічні значення й оптативне та волюнтативне волітивні значення.

Об'єктивна модальність, яка є складовою предикативності та відображає зв'язок змісту висловлення і позамовної дійсності з погляду мовця, характеризує кожне висловлення. Об'єктивно-модальні значення виражаються морфологічними, конструктивно-синтаксичними, інтонаційно-синтаксичними та лексико-граматичними засобами. Основними засобами вираження реальної об'єктивної модальності є часові форми дієслів дійсного способу, супровідний засіб – інтонація розповідності. Ірреальні об'єктивно-модальні значення можливості та бажальності виражаються формами умовного способу дієслів. Засобами вираження ірреальної модальності необхідності є імператив, форми дійсного та умовного способів дієслів у вторинних значеннях, інфінітивні речення, інтелектуальні спонукальні інтонеми. Ірреальні об'єктивно-модальні значення виражаються конструкціями "модальний модифікатор + інфінітив", у яких слова з модальним значенням створюють умови для нівелювання модальної "нейтральності" інфінітива.

Суб'єктивна модальність може бути експлікованою у структурі висловлення лексико-граматичними засобами або виражається імпліцитно. Засобами вираження суб'єктивно-модальних значень виступають модусні компоненти об'єктно-з'ясувальних висловлень, вставні конструкції, частки. Супровідним засобом реалізації суб'єктивної модальності виступає інтонація.

Об'єктно-з'ясувальні конструкції у лінгвістиці часто визначаються як експліцитні висловлення з модусно-диктумною структурою, у яких диктум виступає носієм об'єктивного смислу, а модус – суб'єктивного. Структурними компонентами модусу – ядра пропозиційної установки – є суб'єкт, з погляду якого оцінюється зміст пропозитивної частини ОЗВ як достовірний / недостовірний, пізнаний / непізнаний, бажаний, необхідний тощо, та предикат з'ясувальної семантики, який визначає характер суб'єктивної модальності ОЗВ. Функцію предиката модусу виконують слова зі значенням відчуття, сприймання, мовлення, мислення, знання, пам'яті, емоційного стану, переживання та ставлення, раціональної оцінки, волевиявлення, бажання. Диктум як ядро пропозиції складається з суб'єкта та предиката, характер зв'язку між якими часто зумовлює тип об'єктивно-модального значення висловлення. Основними чи супровідними засобами вираження об'єктивно-модального

значення деліберативного компонента ОЗВ можуть виступати модально марковані сполучники, релятиви, частка-сполучник *чи* та інтонація.

Епістемічна суб'єктивна модальність виражає оцінку модальним суб'єктом ступеня достовірності, пізнаності / непізнаності змісту повідомлення. Модальний суб'єкт (суб'єкт епістемічної оцінки), об'єкт оцінки (пропозиція) та підстави епістемічної оцінки (інформація, якою володіє модальний суб'єкт) утворюють структуру епістемічно-модальної ситуації. Врахування суб'єктивного характеру визначення достовірності інформації, викладеної у пропозитивній частині висловлення, та об'єктивних параметрів її істинності дає підстави для виділення категоричної достовірності, достовірності та проблематичної достовірності як епістемічних суб'єктивно-модальних значень.

Аксіологічна суб'єктивна модальність виражає оцінку модальним суб'єктом ступеня відповідності пропозиції індивідуальним вимогам, смакам, інтересам чи соціально визнаним стандартам, еталонам. Експлікація раціональної аксіологічної суб'єктивної модальності відбувається у ситуаціях, коли модальний суб'єкт виражає позитивне, негативне чи нейтральне ставлення до змісту повідомлення, зумовлене особистісними мотивами, або у ситуаціях, коли він оцінює пропозицію, зіставляючи її з соціально визнаними стандартами. Емоційно-оцінне значення аксіологічної модальності формується у ситуаціях, типових для вираження задоволення, схвалення, засудження, здивування, побоювання тощо.

Вольтивна суб'єктивна модальність виражає оцінку модальним суб'єктом ступеня необхідності чи бажаності переходу ірреального зв'язку суб'єкта і предиката пропозиції у реальний. Оптативне волітивно-модальне значення реалізується у ситуаціях, які характеризуються бажанням модального суб'єкта перевести у реальний стан ірреальну ситуацію без залучення адресата висловлення до реалізації цього процесу, а волюнтативне - у ситуаціях, що характеризуються необхідністю залучення адресата повідомлення до виконання дій, спрямованих на переведення у реальний стан ірреальної ситуації, описаної у пропозитивній частині висловлення.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. *Доценко О.Л.* Оптативність як особливий тип суб'єктивно-оцінної модальності // Проблеми граматики і лексикології української мови : Зб. наук. праць / НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – С.15-20.

2. *Доценко О.Л.* Оцінка як логіко-граматична категорія // Наука і сучасність. Зб. наук. праць НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: НПУ ім.. М.П.Драгоманова, 1998. – С. 178-184.

3. *Доценко О.Л.* Сполучники у системі засобів вираження модальності деліберативного компонента об'єктно-з'ясувальних висловлень // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць / НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2000. – С.9-16.

4. *Доценко О.Л.* Лінгвістичний та логічний аспекти категорії модальності // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць / НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: Знання, 2001. – С.8-20.

5. *Доценко О.Л.* Особливості вираження нормативно-модальних значень засобами мови // Питання державного будівництва і вдосконалення суспільних відносин. Матеріали міжнар. на-

ук.-практ. конф. (Київ, 14-15 квітня 2000р.) – К.: Вид-во Міжнародного інституту лінгвістики і права, 2000. – С.230-231.

АНОТАЦІЯ

Доценко О.Л. Модальність у вираженні об'єктно-з'ясувальних відношень. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2001.

Дисертацію присвячено питанням прагматичних та семантичних особливостей реалізації суб'єктивно-модальних та об'єктивно-модальних значень у структурі об'єктно-з'ясувальних висловлень. У роботі визначено категоріальний статус модальності як універсальної логіко-граматичної категорії та окреслено її субкатегоріальні значення. Встановлено, що об'єктивна і суб'єктивна модальності є обов'язковими для кожного висловлення, але суб'єктивно-модальні значення можуть виражатися у структурі висловлення експліцитно та імпліцитно, а в структурі логічного судження завжди експлікуються. На основі дослідження особливостей реалізації об'єктивної та суб'єктивної модальностей у об'єктно-з'ясувальних висловленнях визначено основні засоби вираження модальних площин у структурі експліцитного висловлення.

Ключові слова: суб'єктивна модальність, епістемічна модальність, аксіологічна модальність, волітивна модальність, об'єктивна модальність, прагматика, семантика, модус, диктум, об'єктно-з'ясувальне висловлення.

АННОТАЦИЯ

Доценко Е.Л. Модальность в выражении объектно-изъяснительных отношений. – Рукопись. Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2001.

Диссертационное исследование посвящено описанию прагматических и семантических особенностей реализации субъективно-модальных и объективно-модальных значений в структуре объектно-изъяснительных конструкций. Анализ эксплицитных высказываний произведён с учётом результатов исследований модальной логики и современных подходов к изучению синтаксических конструкций, в частности, с учётом не только формального и семантического, но и прагматического аспекта высказываний, который определяется как доминирующий при исследовании особенностей выражения языковыми средствами субъективно-модальных значений.

Изучение особенностей семантико-прагматической структуры эксплицитных высказываний с учетом результатов исследований модальных суждений позволяет установить закономерности соотношения этих структур и особенности их формирования. Определено, что компоненты модального суждения, являясь обязательными для понимания характера соотношения содержания высказывания и внеязыковой действительности и

особенностей экспликации субъективной оценки говорящим этого содержания с точки зрения его достоверности, необходимости или желательности, его рационально-оценочной и эмоционально-оценочной характеристики, не всегда выражаются языковыми средствами. Установление таких закономерностей делает правомерным утверждение об обязательности выражения в структуре высказывания объективной модальности, которая всегда эксплицируется, и субъективной модальности, которая может выражаться эксплицитно и имплицитно. Кроме того, такой подход к изучению языковой модальности позволяет дифференцировать коммуникативные категории (тему, рему, коммуникативную установку высказывания и т.д.) и модальность как логико-грамматическую категорию, которая формируется на уровне суждения и, получая соответствующее грамматическое оформление, актуализируется в речевом акте или контексте.

Исследование субъектно-предикатной структуры логических суждений позволяет выделить на их уровне модальность de re, соотносительную с лингвистической объективной модальностью, и модальность de dicto, соотносительную с лингвистической субъективной модальностью.

Установлено, что модальность является универсальной логико-грамматической категорией, которая выражает объективное отношение содержания высказывания к фактам внеязыковой действительности и отношение субъекта высказывания к сообщению с точки зрения степени достоверности, желательности, необходимости, соответствия некоторым индивидуальным или социальным стандартам и эталонам.

Анализ языкового материала с учётом традиционных и современных концепций описания категории модальности позволяет определить круг её субкатегориальных значений и основных средств выражения. В частности, в рамках объективно-модальных значений дифференцируются значения реальности, возможной ирреальности, необходимой ирреальности и желательной ирреальности. Основными средствами выражения объективно-модальных значений являются формы способов глаголов-сказуемых, интонация, конструктивно-синтаксические средства, введение в структуру предложения модальных модификаторов ирреально-модальных значений. Среди субъективно-модальных значений выделяются эпистемические (категорической достоверности, достоверности, проблематической достоверности), волитивные (волюнтативные и оптативные) и аксиологические (рационально-оценочные и эмоционально-оценочные) значения.

Исследование объектно-изъяснительных высказываний с учётом формально-синтаксических, семантико-синтаксических, прагматических и логико-семантических особенностей позволяет определить их как специализированные средства экспликации объективно-модальных и субъективно-модальных значений. Носителем субъективно-модального значения в них является модус как субъектно-предикатный центр пропозициональной установки, представленной главной частью объектно-изъяснительных конструкций, носителем объективно-модального значения является диктум – субъектно-предикатный центр пропозиции, реализованной в делиберативно-объектном компоненте. Структурными компонентами модуса являются субъект, с точки зрения которого оценивается содержание делиберативного компонента изъяснительных конструкций, и предикат изъяснительной семантики, который определяет

характер субъективной модальности. Функцию предиката модуса выполняют слова со значением восприятия, речи, мышления, знания, памяти, эмоционального состояния и отношения, рациональной оценки, волеизъявления, желания. Структурными компонентами диктума является субъект и предикат, характер связи между которыми часто определяет соответствующее объективно-модальное значение высказывания. Основными или дополнительными средствами выражения объективной модальности делиберативного компонента являются союзы, релятивы, частица-союз *чи*, интонация.

В исследовании описаны ситуации, обуславливающие формирование определённых субъективно-модальных значений, определена и проанализирована их структура.

Ключевые слова: прагматика, семантика, субъективная модальность, эпистемическая модальность, аксиологическая модальность, волитивная модальность, объективная модальность, модус, диктум, объектно-изъяснительные высказывания.

ANNOTATION

Dotsenko E. L. Modality in expression object-elucidative relations. – Manuscript. Dissertation for scientific degree of Candidate of Philological sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. - National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. – Kyiv, 2001.

The dissertation deals with the questions of pragmatic and semantic peculiarities of realisation of subjective-modal and objective-modal relation in the structure of object-elucidative utterings. In this work attention is paid to definition the categorical status of modality as universal logical-grammatical category and definition of its subcategorial meanings taking into account the results of research of the modal logics, pragmatic and semantic aspect of expression and analysis the language material, it is established that subjective and objective modality is obligatory for each uttering, but subjective-modal meanings can be expressed in the structure of a uttering implicitly and explicitly, and they are explicited in the structure of the definite sentences. On the basic of investigation of the peculiarities of realisation of objective and subjective modality in object-elucidative utterings the main wais of expression of modality in the structure of the explicit sentences have been established.

Key words: subjective modality, epistemic modality, evaluative modality, volition modality, objective modality, pragmatics, semantics, modus, dictum, object-elucidative uttering.